

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВ ЛЮДИНИ В АНТИЧНІ ЧАСИ

© Турянський Ю. І., 2019

Розглянуто деякі історичні періоди створення, розвитку та формування інституту прав людини. Досліджено основоположні ідеї найвидатніших мислителів цього періоду. З часів Давньої Греції поступально почало зароджуватись поняття прав людини, що відображається в філософській думці тогочасних мислителів. Змінювалось сприйняття місця людини у державному та соціальному житті. Такі мислителі, як Геракліт, Платон та Аристотель, заклали наріжні камені у створення цього поняття ще у античності. Епікур – давньогрецький філософ-матеріаліст, його вважають творцем основ філософської концепції правового індивідуалізму та лібералізму, а також концепції етики, яка є утилітарною та оптимістичною. Цей філософ розглядав людину як центр, і кожен у житті повинен відповідати за вибір своєї поведінки. Так мислитель розглядав індивідуальну свободу та певну мінімальну автономію особи, називаючи людину “соціальним атомом”. І акцентував на такому співжитті людей, щоб вони не зашкодили один одному. Марк Аврелій – імператор, давньоримський філософ-стоїк, якого іменують також “філософом на троні”, відзначався втіленням помірної політики, у його правлінні відображалась повага до людей, сенату та до його членів. Час правління Аврелія названо “сенатським ренесансом”, адже він і сам підкреслював свою покору сенату, що на той час був вищою імперською владою. Епікур проголосив ідею мирного співжиття у соціумі, щоб не завдавати шкоди іншому для загального блага. Сенека продовжував розвивати ідею духовної свободи та рівності людей, формуючи засадничі ідеї громадянського суспільства. Марк Аврелій змінив підходи до рабства та започаткував ідею лібералізму, що виявлялася і у часи його правління. Цицерон робив акцент на важливості законів та їхнього дотримання, що вважалося джерелом правосуддя та самою душею держави. Держава була створена із метою збереження принципу справедливості та рівності усіх перед законом і повинна діяти у інтересах та від імені самого народу.

Ключові слова: права людини; держава; суспільство; закон.

Ю. И. Турянский

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В АНТИЧНЫЕ ВРЕМЕНА

Рассмотрены некоторые исторические периоды создания, развития и формирования института прав человека. Исследованы основополагающие идеи выдающихся мыслителей этого периода. Со времен Древней Греции поступательно начало зарождаться понятие прав человека, что отражается в философской мысли мыслителей этого периода. Менялось восприятие места человека в государственной и социальной жизни. Такие мыслители, как Гераклит, Платон и Аристотель, заложили краеугольные камни в создании этого явления еще в античности. Эпикур – древнегреческий философ-материалист, его считают создателем основ философской концепции правового индивидуализма и либерализма, а также концепции этики, которая является утилитарной и оптимистичной. Человека Эпикур рассматривал как центр, а каждый человек в жизни должен отвечать за выбор своего поведения. Так мыслитель рассматривал инди-

видуальную свободу и определенную минимальную автономию личности, называя человека “социальным атомом”. И ставил акценты на таком сожительстве людей, чтобы не приносить вреда друг другу. Марк Аврелий – император, древнеримский философ-стоик, которого называют “философом на троне”, воплощал умеренную политику и в его правлении отображалось уважение к людям, сенату и к его членам. Время правления Аврелия называют “сенатским ренессансом”, ведь он и сам подчеркивал свою покорность сенату, который в то время был высшей имперской властью. Эпикур провозгласил идеи мирного сосуществования в социуме, чтобы не наносить вреда другому для общего блага. Сенека продолжал развивать идею духовной свободы и равенства людей, формируя основные идеи гражданского общества. Марк Аврелий изменил подходы к рабству и основал идею либерализма, что проявлялось и во время его правления. Цицерон акцентировал на важности законов и их соблюдении, что считалось источником правосудия и самой душой государства. Государство было создано с целью сохранения принципа справедливости и равенства всех перед законом и должно действовать в интересах и от имени самого народа.

Ключевые слова: права человека; государство; общество; закон.

Y. I. Turiansky

Doctor of Economics,

Doctor of Economics,

member of the NKR Constitutional Court of Ukraine

CREATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS IN ANCIENT TIMES

The article deals with some historical periods of creation, development and formation of a human rights institute. The basic ideas of the most outstanding philosophers of this period are investigated. From the time of Ancient Greece, the concept of human rights, which is reflected in the philosophical thought of philosophers of this period, began to emerge. The perception of the place of the person in state and social life has changed. Philosophers such as Heraclitus, Plato, and Aristotle laid the cornerstones in creating this phenomenon in antiquity. Epicurus is an ancient Greek materialist philosopher, considered the creator of the foundations of the philosophical concept of legal individualism and liberalism, as well as the concept of ethics, which is utilitarian and optimistic. This philosopher viewed person as the center, and each person in life should be responsible for the choice of their behavior. Thus, the thinker considered individual freedom and a certain minimal autonomy of the person, calling the person – “social atom”. And he put the emphasis on the coexistence of people in such a way as not to harm each other. Mark Aurelius, who was the emperor, an ancient Roman Stoic philosopher, is also called “the philosopher on the throne”. This philosopher was noted for the implementation of moderate politics and in his reign showed respect for the people, the senate and its members. The time of Aurelius's reign was called the “Senate renaissance”, since he himself emphasized his humility to the senate, which at that time was the supreme imperial power. The epicurist formed ideas for peaceful coexistence in society, so as not to harm another for the common good. Seneca continued the idea of spiritual freedom and equality of people, while forming the fundamental ideas of civil society. Mark Aurelius changed the approach to slavery and founded the idea of liberalism, which was manifested during his rule. Cicero emphasized the importance of laws and their observance, which was considered the source of justice and the very soul of the state. The state was created in order to preserve the principle of justice and equality before the law and must act in the interests and on behalf of the people themselves.

Key words: human rights; state; society; law.

Постановка проблеми. Права людини є одним із найважливіших досягнень людства та основним індикатором розвитку правової держави сучасності. Генезис розвитку цього поняття сягає античних часів, коли воно зародилося та розпочало свій еволюційний шлях розвитку, з метою

забезпечити найкращі умови життя для кожної людини, зберігаючи суспільну рівновагу, рівність, свободу та гідність, визначаючи людину як особливу цінність для держави та права. Сьогодні основним пріоритетним напрямом розвитку демократичної держави є високий рівень дотримання людських прав, покладених в основу створення усіх державотворчих процесів.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження розвитку інституту прав людини неможливе без його аналізу в історичній генезі, оскільки формування самої цивілізації експлікується на основоположному сприйнятті цього явища. Проблематикою історичного розвитку поняття прав людини займалися такі науковці, як Ю. Бисага, С. Головатий, Г. Демиденко, Г. Трофанчук, І. Жаровська.

Незважаючи на численність досліджень у цій сфері, все ж цілісного та комплексного дослідження, що здатне цілком розкрити всі найактуальніші передумови цього поняття, ми не виявили.

Метою цієї наукової статті є дослідження розвитку історичного вектора поняття прав людини під час аналізу основоположних ідей найвідоміших мислителів того часу.

Виклад основного матеріалу. З часів Давньої Греції поступально почало зароджуватись поняття прав людини, що відображається у філософській думці мислителів цього періоду. Змінювалось сприйняття місця людини у державному та соціальному житті. Такі мислителі, як Геракліт, Платон та Аристотель, заклали наріжні камені у створення цього поняття ще у античності. У цей період поступально змінювалось розуміння божественного походження держави, законів та справедливості у полісному житті. Зароджувалась ідея рівності, волі, автономії та справедливості, а людина ставала центром усього буття.

Епікур (341 – 270 до н. е.) – давньогрецький філософ-матеріаліст, один із найвидатніших послідовників та учень Демокріта. Його вважають творцем основ філософської концепції правового індивідуалізму та лібералізму, а також концепції етики, яка є утилітарною та оптимістичною. Людину філософ вважав центром, але кожна людина у житті повинна відповідати за вибір своєї поведінки. Так мислитель розглядав індивідуальну свободу та певну мінімальну автономію особи, називаючи людину “соціальним атомом”. І ставив акценти на такому співжитті людей, щоб вони не заподіювали шкоди один одному. Обґрунтовував також ідею, що необхідно дотримуватись міри у всьому та будувати на цьому етику свого життя, задовольняючи природні, а не надумані бажання. Крім того, людина повинна вміти уникати страждань та гонитви за чуттєвими насолодами. Справедливість для Епікура була виражена у вмінні людей не шкодити один одному та не викликати гніву в інших.

Ідеї прав людини започатковували і найвідоміші давньоримські філософи, такі як Луцій Анней Сенека (4 до н. е. – 65), Епіктет (50–140 р.) та Марк Аврелій (121–180), яких вважають представниками стоїцизму.

Зокрема Сенека, “виходячи з природного права як загальнообов’язкового і рівного для всіх світового закону, послідовно відстоював ідею духовної свободи і рівності всіх людей” [1, с. 32]. Сенека визначав такі поняття, як доля, закони природи та розум, особливу увагу приділяючи саме долі, яку вважав причиною всіх причин. Важливою була також ідея, що обов’язок порядної людини – служити суспільству, навіть якщо у неї відсутня політична влада, що є певною парадигмою зародження громадянського суспільства та формування концепту прав людини. Сенека відстоював ідею рівності та братерства між людьми, а також духовної свободи незалежно від їхнього походження. Філософ вважав, що божественне походження людей породжує між ними рівність, адже “всі люди створені для тих самих цілей”, як зазначено у його працях. Сенека заперечував інститут рабства в етичному плані, оскільки всі люди “рідні один одному”. Усіх людей він розглядав як суб’єкт права, оскільки це вільні та рівні істоти, незалежно від майнового стану та походження. І лише за таких умов право може бути справді справедливим, за ученнями Сенеки. Отже, ці філософські тлумачення мислителя відображені у формуванні першого покоління прав людини.

Продовжуючи філософські ідеї свободи, рівності та певної мирної моделі поведінки членів соціуму “Епіктет, критикуючи рабство як аморальне і хибне явище, що суперечить природному праву, послідовно відстоював принцип – “чого не бажаєш собі, не бажай і іншим” [2, с. 61–62]. Мислитель зараховував багатство, славу та інші матеріальні блага до несуттєвих речей. А пріоритетними для людини прагненнями повинні стати моральне удосконалення, добро та справедливість як основні цінності для людини.

Марк Аврелій був імператором, давньоримським філософом-стоїком, його також називають “філософом на троні”. Цей філософ втілював помірну політику, в його правлінні відображалась повага до людей, сенату та до його членів. Час правління Аврелія іменували “сенатським ренесансом”, адже він і сам підкреслював свою покору сенату, що на той час був вищою імперською владою. Марк Аврелій спрямовував свою політику на допомогу дітям-сиротам, рабам, бідним та хворим, жертвував гроші на допомогу усім, хто потребував допомоги, зокрема юнацтву. У цей історичний період змінились підходи до рабства та насилля щодо рабів, а їхнє вбивство визнали злочином завдяки цьому імператору.

Філософ “вважав, що в державі повинні бути єдині для всіх закони, поважатися свобода підданих, а управління здійснюватися на засадах рівності та рівноправності всіх громадян” [3, с. 173]. Він розглядав державу як “частину космополісу”. “Бо хто міг би вказати на який-небудь інший загальний устрій, до якого був би причетний увесь рід людський? Звідси, із цього Граду, і духовний початок у нас, і розумне, і закон” [4, с. 40], зазначав у своїх працях філософ. Закони, чинні у державі, повинні були сповідувати рівність для усіх із дотриманням свободи підданих, а люди повинні служити суспільству.

Також філософ наголошував на аксіологічних чеснотах людини, таких як добropорядність, доброчесність, піклування про інших людей для збереження загального блага.

Отже, висвітлюючи основні ідеї рівності та загального добробуту та продовжуючи розвиток лібералізму, що з латинської “liber” означає “вільний”, у своїй філософській думці він яскраво виражав еволюційний розвиток прав людини, що відобразилося у його правлінні. Його гуманне ставлення до людини та основні ідеї його філософської думки стали неабияким спадком та надбанням історії Давнього Риму. З часом упродовж розвитку та еволюції їх використовували в своїх ученнях його учні та послідовники, які формували наступні базові основи у найважливішому та невід’ємному інституті прав людини, що можемо спостерігати у концепціях римського права.

Ще однією визначною постаттю античних часів з-поміж тих, хто заклав наріжні камені в формування інституту прав людини, був Марк Тулій Цицерон (106 до н.е. – 43 до н.е.). Він поклав в основу свого учення “поєднання справедливої людини та справедливої держави”. За його словами, “якби не було людини, так би мовити, насіння справедливості, не виникало б інших чеснот, ні власне самої держави” [5, с. 49]. Цицерон також сповідував ідею, що закони є рівними для всіх і кожного, держава створена для блага людей, а справедливість є однаковою для кожної людини. За Цицероном народ – це люди, які об’єднані спільними інтересами та сприйняттям права, що дано нам та упорядковане. “Закон – опора того високого становища, яким ми користуємося у державі, основа свободи, джерело правосуддя: розум, душа, мудрість і сутність держави зосереджені у законах” [6, с. 215]. Цицерон, на противагу Платону та Аристотелю, зосереджувався саме на людині як цінності, а не на полісі, що було притаманно його попередникам, розмірковуючи щодо справедливості із гуманістичним спрямуванням до усього людського. Ці твердження відрізнялися загальним підходом щодо божественного порядку та самого місця людини як певної ціннісної категорії. “На цій індивідуалістичній філософській платформі, в свою чергу, виростуть паростки ранньоліберальної думки, яка звільнила людину (не в політичному, але в онтологічному плані – концепція природного стану) також і від уз конкретної спільноти” [7, с. 13].

Найвідоміші праці Цицерона “Про державу” та “Про закони” розкривають засадничі ідеї мислителя щодо значущості держави та її особливої цінності для блага людей. Філософ розглядав три форми правління, наслідуючи дечим аристотелівське вчення про державу. Демократію він вважав відображенням свободи, що панує серед усіх громадян, а монархію та аристократію – виявом мудрого правління, на противагу демократії, обґрунтовуючи це тим, що досягти повної

рівності між людьми у демократії видається практично нездійсненним завданням, виокремлюючи це як ваду цієї форми правління. У своїх роздумах щодо форм правління та виділення ідеальної з-посеред усіх відомих Цицерон виводить гіпотезу, що найкращою формою правління стане та “четверта” форма, що матиме змогу здолати усі недоліки, що притаманні уже наявним.

Отже, Цицерон пропонує змішану форму правління, що здатна охопити найкращі риси усіх відомих форм: демократії, аристократії та монархії. Філософ зазначав, що “...найкращою є царська влада, але царську владу перевершить та, яка буде утворена шляхом рівномірного змішання трьох найкращих видів державного устрою. Адже бажано, щоб у державі було щось видатне і царське, щоб одна частина влади була вручена авторитету провідних людей, а деякі справи були надані думці і волі народу” [8, с. 69]. За умови існування такої форми правління, на думку Цицерона, найкраще б могла бути досягнута справедливість та втілено принцип “згоди станів” “*Concordia ordinum, consensus bonorum omnium*”, що сповідував основну ідею суспільної згоди та загального примирення між людьми тогочасної епохи римської республіки.

Мислитель відстоював думку, що саме природні закони є справедливими, а держава і є уособленням права як такого. Цицерон чітко сформував концепт принципу рівності закону для всіх. Цей принцип навіть у ході еволюційного процесу не втратив актуальності, значний історичний розвиток цього поняття став основою складових елементів прав людини, які маємо сьогодні. “Право взагалі і право людини зокрема виникло раніше, ніж будь-який писаний закон” [9, с. 85].

Вважається, що термін “*jus naturale*”, тобто природне право, увів саме Цицерон. “При обґрунтуванні права слід виходити із того найвищого закону, що був спільним для всіх віків і що виник раніше будь-якого писаного закону, тобто раніше ніж будь-яка держава взагалі була заснована” [5, с. 163]. Цицерон у своїх працях розглядав два види права: позитивне і природне, зазначаючи, що позитивне право є різним для кожного народу та є певною сукупністю законів, що покликані регулювати відносини визначеного кола осіб, та характеризується певною своєрідністю для кожного іншого народу. Природне ж право, за Цицероном, – це певний метафізичний порядок, притаманний самій природі “Справжній закон – це розумне становище, що відповідає природі, розповсюджується на всіх людей, постійне, вічне, закликає до виконання обов’язку, наказуючи; забороняючи, від злочину відлякує...” [8, с. 23]. Я. Блоха, досліджуючи філософські ідеї Цицерона, зазначає, що “зв’язок між людьми, заснований на праві, за Цицероном, створює те, що іменується громадянською общиною – історично сформованою політичною формою спільного буття людей. Цей зв’язок робить людей членами одного цивільного колективу, встановлюючи між ними певні права та обов’язки” [10, с. 28]. Також, за Цицероновою концепцією, тлумачення природного права виражається у рівності всіх людей та необхідності створення “чесних законів”, які здатні забезпечити таку рівність від порушень з боку влади. Вбачаємо у цих поглядах підходи, що стали ключовими у формуванні та розумінні прав людини як найвищої цінності, а саму людину як об’єкт права.

Мислитель стверджував, що право походить саме із природи: “адже, тим кому природа дарувала розум, вона дарувала і здоровий глузд. Звідси випливає, що вона їм дарувала і закон, який є здоровим глуздом – як у веліннях, так і в заборонах. Тому якщо вона дарувала їм закон, то їй дарувала і право. Розум ж був даний усім. Отже, право було дане всім” [5, с. 169–170]. Так філософ підкреслює, що самою природою закладені основні права людини, а державу створено для реалізації цих прав. “Державна влада повинна здійснюватися, за Цицероном, від імені народу в його інтересах, оскільки перманентно сама держава належить народові” [11, с. 19].

Отже, вбачаємо сформовану ідею права людини у вченнях Цицерона, а також щодо держави, законів та права. Базовими елементами бачення цього поняття мислитель вважав справедливість усіх перед законом та справедливість у постулатах мирного співжиття людей, “щоб ніхто нікому не шкодив”. Цицерон наслідував ідеї стоїків, зокрема Сенеки та Марка Аврелія, у розвитку природного права та в ідеях справедливості, що є незмінною та сталою для людської природи, тим самим висвітлює невіддільність людських природних прав від самої людини.

Висновки. Історичний початок зародження прав людини сягає античних часів. Такі мислителі, як Аристотель та Платон, заклали наріжні камені у формування основоположних понять

справедливості, рівності, автономії та волі. Епікур проголосив ідеї щодо такого мирного співжиття у соціумі, щоб не завдавати шкоди іншому для загального блага. Сенека продовжував ідею духовної свободи та рівності людей, формуючи засадничі ідеї громадянського суспільства. Марк Аврелій змінив підходи до рабства та започаткував ідею лібералізму, що виявлялася і в епоху його правління. Цицерон акцентував на важливості законів та їх дотримання, що вважалося джерелом правосуддя та самою душею держави. Держава була створена із метою збереження принципу справедливості та рівності усіх перед законом та повинна діяти у інтересах та від імені самого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Київ: Магістр, 2005. 256 с.
2. Демиденко Г. Г. Історія вчень про державу і право: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків: Консум, 2004. 432 с.
3. Графский В. Г. История политических и правовых учений. Москва: Велби: Проспект. 2007. 608 с.
4. Демиденко Г. Г., Петришина О. В. Історія вчень про державу і право. Харків: Право, 2009. 252 с.
5. Марк Тулій Цицерон. Про державу; Про закони; Про природу богів / пер. з лат. В. Литвинов. Київ: Основи 1988. 483 с.
6. Цицерон. Диалоги о государстве и законах. Москва, 1966. 250 с.
7. Канарш Г. Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация: монография. Москва: Изд-во Москва. гуманит. ун-та, 2011. 236 с.
8. Цицерон Марк Туллий. О государстве. Диалоги: О государстве; О законах / [сост.: Веселовский И. Н., Горенштейн В. О., Утченко С. Л.; отв. ред.: Утченко С. Л.]. Москва: Наука, Ладомир, 1994. с. 9.
9. История политических и правовых учений: учебник для вузов. Изд. 2-е, стереотипное / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Нерсеяна. Москва. 1998. 736 с.
10. Блоха Я. Є. Категорія “справедливість” у політичній філософії Марка Тулія Цицерона. *Філософські обрії*. 2017. Вип. 37. С. 24–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2017_37_4.
11. Жаровська І. М. Теорія влади: навч. посіб. Харків. *Право*. 2016. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/172/1-21.pdf>

REFERENCE

1. Trofanchuk H. I. *Istoriia vchen pro derzhavu i parvo* [History of the doctrines of the state and law]. Kiev: Mahistr. 2005. 256 p.
2. Demydenko H. H. *Istoriia vchen pro derzhavu i pravo: pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl.* [History of the doctrine of state and law: textbook. for students. lawyer. higher. teach. educat] Kharkiv: Konsum. 2004. 432 p.
3. Hrafskyi V. H. *Ystoriia politycheskykh y pravovykh uchenyi.* [History of Political and Legal Doctrines]. Moscow: Velby: Prospect. 2007. 608 p.
4. Demydenko H. H., Petryshyna O. V. *Istoriia vchen pro derzhavu i pravo* [History of the doctrines of the state and law]. Kharkiv: Pravo. 2009. 252 p.
5. Mark Tullii Tsytseron. *Pro derzhavu; Pro zakony; Pro pryrodu bohiv* / per. z latyny V. Lytvynov [About the state; About laws; On the nature of the gods / trans. from Latin V. Litvinov]. Kiev: Osnovy. 1988.
6. Tsytseron. *Dyalohy o hosudarstve y zakonakh* [Dialogues about the state and laws]. Moscow: Moscow Publishing House hum. Universities. 1966. 483 p.
7. Kanarsh H. Yu. *Sotsyalnaia spravedlyvist: fylosofskye kontseptsyy y rossyiskaia sytuatsyia* [Social justice: philosophical concepts and the Russian situation]. Moscow: 2011.
8. Tsytseron Mark Tullyi. *O hosudarstve. Dyalohy: O hosudarstve; O zakonakh* [About the state. Dialogues: About the state; About laws]. 1994. Moscow: Nauka, Ladomyr.
9. *Ystoriia politycheskykh y pravovykh uchenyi. Uchenyi dlia vuzov. Yzd. 2-e, stereotypnoe.* [History of political and legal doctrines. Teaching for universities. Ed. 2nd, stereo]. Pod. obshch. Red. d.iu.n., profesora Nersesiansa. Moscow: Norma. 1998. 736 p.
10. Blokha Ya. Ye. *Katehoriia “spravedlyvist” u politychnii filosofii Marka Tuliia Tsytsersona* [The category of “justice” in the political philosophy of Mark Tuliya Cicero]. *Filosofski obrii.* [Philosophical horizons]. 2017. No. 37. P. 24–30.
11. Zharovska I. M. *Teoriia vlady* [Theory of power]. 2016. Kharkiv. Pravo.

Дата надходження: 01.07.2019 р.